नामकुलविशिष्टस्य प्रथमां अथवा अन्यकुलीनानां मध्यांशनामकुलविशिष्टस्य वा द्वितीयां कन्यां गृह्णीयात् ॥ * ॥ अथ तेओजनामकुलीनस्य द्वितीयपुत्त्रस्य कार्य्यम्। स आत्मतुल्याय अथवा वंशजाय प्रथमां कन्यां दद्यात्। मध्यांशनामकुलविशिष्टस्य द्वितीयपुत्त्रस्य प्रथमां कन्यां अथवा तेओजनामकुलविशिष्टस्य द्वितीयां गृह्णीयात् ॥*॥ अथ मध्यश्रेष्ठनामकुलीनस्य कार्य्यम्। स मध्यश्रेष्ठपुत्त्रवारभायामध्यांशनामकुलीनाय प्रथमां मध्यांशकुलविशिष्टस्य द्वितीयपुत्त्राय तेओजनामकुलीनाय द्वितीयां कन्यां दद्यात्। मुख्यकुलीनस्य चतुर्थीं कन्यां अथवा कनिष्ठकुलीनस्य प्रथमां कन्यां गृह्णीयात्। ततः तेओजनामकुलविशिष्टस्य प्रथमां कन्यां गृह्णीयात्। ततः तेओजानुजकुलीनस्य अग्रिमां कन्यां गृह्णीयात् ॥ * ॥ अथ मध्यश्रेष्ठपुत्त्रवारभायामध्यांशनामकुलीनस्य कार्य्यम्। स तेओजनामकुलयुक्ताय प्रथमां कन्यां दद्यात्। कनिष्ठकुलविशिष्टस्य अथवा छभायानामकुलयुक्तस्य किं वा मध्यश्रेष्ठकुलीनस्य प्रथमां कन्यां गृह्णीयात् ॥ * ॥ अथ चतुस्त्रिंशदधिकसप्तदशशतशकाब्दे मत्पित्रा तावत्कुलीनकुलाचार्य्यमतेन मुख्यकुलीनस्य द्वितीयतृतीययोः कन्ययोः क्रमेण ग्रहणेन तदलाभे शौर्य्यकुले दानेन समानकुले ग्रहणेन च कनिष्ठछभायानामकुलयोः पुरुषानुक्रमेण स्थिरतरत्वं निर्णीतम्। तद्यथा,—

"कनिष्ठकुलवेश्मनि क्वचन केऽपि केऽपीच्छया
परेऽपि पुरुषत्रयादगमनेव दोच्छेयिकाम्।
निषेधमिह नेक्षते कमपि तत्र षड्भ्रातृजः
सुतः पितृपदं कथं जननतो हि न प्राप्स्यति ॥
शाके पद्यपदत्रिसप्तवसुधागण्ये वरेण्ये तथा
पर्य्याये परिपूरिते हि विषमे धन्ये त्रयोविंशके।
गोपीमोहनदेववंशतिलकेनापूर्व्वकं श्रीमता
निर्णीतं यदपीह तच्च घटकैः सर्व्वैः कुलीनैर्म्मतम् ॥
कनिष्ठषड्भ्रातृकुलस्य तद्वत्
स्वच्छेयिकायामिदमेव मूलम्।
आदानतः पित्र्यपदस्य लाभो
ज्येष्ठत्वभावः पुरुषक्रमेण ॥
छेयिकायामशक्तस्य दानञ्चेत् प्रबलं भवेत्।
पर्य्यायस्य समानस्य ग्रहणादपि तिष्ठति ॥
शौर्य्यं निन्दा समावेशस्त्रिविधोऽंशः कुलस्य वै।
तस्य ध्वंसो न हि भवेद्यत्नतो रक्षितः स हि ॥
अत्र यद्यन्यथाभावो भवेदपि यथाविधि।
क्रमागतेषु वर्गेषु तदा हानिर्भविष्यति ॥
सर्व्वैः कुलज्ञैश्च कुलीनवर्गै-
र्गोष्ठीपतीनां पुरतः सहर्षैः।
इदं हि पत्रं लिखितं प्रयत्नात्
निर्णीत एष प्रचलिष्यतीति" ॥ * ॥

अथ वङ्गजकुलीनाः।

"वसुवंशे च मुख्यौ द्वौ नाम्ना लक्ष्मणपूषणौ।
घोषेषु च समाख्यितश्चतुर्भुजमहाकृती ॥
दशरथो गुहश्चैव मित्रस्तारापतिस्तथा" ॥
एतेषामादिपुरुषनिर्णयो यथा। गौतमगोत्रे सर्व्वादौ दशरथवसुसुतौ कृष्णवसुपरमवसुकौ कृष्णवसुदक्षिणराढ़े ख्यातस्तस्य सुतः भववसुः तत्सुतः हंसवसुः तत्सुताः शुक्तिमुक्त्यलङ्कारवसुकाः। अलङ्कारवसुः राढ़ात् वङ्गे गतः तस्य वङ्गे कुलहानिर्जाता तस्य सुतः मधुवसुः तत्सुतः गुणाकरवसुः तत्सुता अनन्तादयः। दशरथसुतः परमवसुस्तत्सुतौ लक्ष्मणवसुपूषणवसुकौ वङ्गे ख्यातौ। सौकालीनगोत्रे मकरन्दघोषसुतौ भवनाथघोषसुभाषितघोषौ भवनाथघोषो दक्षिणराढ़े ख्यातः सुभाषितघोषो वङ्गे ख्यातः तस्य सुतश्चतुर्भुजघोषः ॥ विश्वामित्रगोत्रे सर्व्वादौ कालिदासमित्रसुतौ अश्वपतिमित्रश्रीधरमित्रौ श्रीधरमित्रो दक्षिणराढ़े ख्यातः अश्वपतिमित्रो वङ्गे ख्यातस्तस्य सुतस्तारापतिमित्रः ॥ इति वङ्गकुलाचार्य्यग्रन्थः कु[illegible]दीपिका ॥

कुलीनकः, पुं, ([illegible]न + संज्ञायां कन्।) वनमुद्गः। इति हेमचन्द्रः ॥

कुलीनसं, क्ली, (कौ लीनं भूलग्नं द्रव्यादिकं स्यतीति। सो + कः।) जलम्। इति हेमचन्द्रः ॥

कुलीरः, पुं, (कुल् संस्त्याने + ईरन् किच्च।) कर्कटः। इत्यमरः। १। १०। २१ ॥ काँक्ड़ा इति भाषा। ("अथ कुलीरप्रभृतयो जलजन्तवस्तमभ्युपेत्य प्रोचुः"। इति हितोपदेशः ॥) कर्कटराशिः इति ज्योतिषम् ॥

कुलीरशृङ्गी, स्त्री, (कुलीरावयव इव शृङ्गं यस्य। कुलीरशृङ्ग + गौरादित्वात् ङीष्।) कर्कटशृङ्गीवृक्षः। इति रत्नमाला ॥

कुलीरात्, [द्] पुं, (कुलीरं अत्तीति। अद् + क्विप्। उत्पत्तिमात्रेणैवात्मप्रसूतिभक्षणादस्य तथात्वम्।) कर्कटशिशुः। तत्पर्य्यायः। स्येगविः २। इति त्रिकाण्डशेषः ॥

कुलीशः, पुं क्ली, (कुलिश + पृषोदरात् दीर्घः।) कुलिशम्। इत्यमरटीकासारसुन्दरी ॥

कुलुकं, क्ली, (कुल् + बाहुलकात् उलच् किच्च निपातनात् लस्य कः।) जिह्वामलम्। इति हेमचन्द्रः ॥

कुलुक्कगुञ्जा, स्त्री, (कौ भूमौ लुक्का गुप्ता गुञ्जा इव।) उल्काग्निः। इति हारावली ॥

कुलेश्वरः, पुं, (कुलस्य जगत्समूहस्य कुलचक्रस्य वा ईश्वरः।) शिवः। (कुलस्य वंशस्य ईश्वरः नेता कर्त्ता वा।) कुलपतिः। इति शब्दमाला ॥

कुलोत्कटः, पुं, (कुले कुलेन वा उत्कटः उद्रिक्त उग्रो वा।) कुलीनाश्वः। इति शब्दचन्द्रिका ॥ उत्कटकुलोद्भवे त्रि ॥

कुल्फः, पुं क्ली, (कल संख्याने "कलिगलिभ्यां फगस्योच्च"। उणां ५। २६। इति फक् अस्य उच्च।) रोगः। गुल्फे पुं इत्युणादिकोषः ॥ (यथा, ऋग्वेदे ७। ५०। २। "यद्विजामन्परुषि वन्दनं भुवदष्ठीवन्तौ परिकुल्फौ च देहत्" ॥)

कुल्मलं, क्ली, (कुष् निष्कर्षे "कुषेर्लश्च"। उणां ४। १८७। इति क्मलन् लश्चान्तादेशः।) पापम्। इति सिद्धान्तकौमुद्यामुणादिवृत्तिः ॥ (यथा, अथर्व्ववेदे २। ३०। ३।
"तत्र मे गच्छताद्धवं शल्य इव कुल्मलं यथा" ॥)

कुल्माषं, क्ली, (कोलतीति। कुल् + क्विप। ततः कुलं भक्तमिश्रितजलं मस्यतीति। मसीर्य्य परिणामे + अण् पृषोदरात् षत्वम्।) काञ्जिकम्। इत्यमरः। २। ९। ३९ ॥

कुल्माषः, पुं, (कोलति इति। कुल् + क्विप्। कुल् अर्द्धस्विन्नो माषोऽस्मिन्।) यावकः। इत्यमरः। २। ९। १८ ॥
(यथा, सुश्रुते सूत्रस्थाने ४६ अध्याये ॥
"कुल्माषा वातला रूक्षा गुरवो भिन्नवर्च्चसः" ॥)
वोरवधान्यम्। कुलत्थ इत्यन्ये। माषाकृतिपत्रः। काश्मीरेषु तुलसी इति ख्यातः इति सुभूतिः। इति भरतः ॥ राजमाष इत्यन्ये। इति नयनानन्दः ॥ माषादिमिश्रमर्द्धस्विन्नभक्तम्। खिचड़ी इति ख्यातश्च। इति लिङ्गादिसंग्रहटीकायां भरतः ॥ पाचितमाषादिरिति भीमः। इति सारसुन्दरी ॥ अर्द्धस्विन्नगोधूमचणकादयः। (यथा, शब्दार्थचिन्तामणौ।
"अर्द्धस्विन्नास्तु गोधूमा अन्येऽपि चणकादयः।
कुल्माषा इति कथ्यन्ते शब्दशास्त्रेषु पण्डितैः" ॥)
अस्य गुणाः। गुरुत्वम्। रूक्षत्वम्। वातकारित्वम्। मलभेदित्वञ्च। इति भावप्रकाशः ॥ रोगविशेषः। इति शब्दरत्नावली ॥ वनकुलत्थः। इति रत्नमाला ॥

कुल्माषाभिषुतं, क्ली, (कुल्माषैर्यवादिभिरर्द्धस्विन्नैरभिषूयते स्म इति। अभि + षु + क्तः।) काञ्जिकम्। इत्यमरटीकायां स्वामी ॥

कुल्मासं, क्ली, (कोलतीति कुल् भक्तमिश्रितजलम्। तत् मस्यति परिणमयतीति अण्।) कुल्माषम्। इत्यमरटीकायां भरतः ॥

कुल्यं, क्ली, (कुल् बन्धे + क्यप्।) अस्थि। इत्यमरः। २। ६। ६८ ॥ अष्टद्रोणपरिमाणम्। सूर्पम्। आमिषम्। इति मेदिनी ॥

कुल्यः, त्रि, (कुलस्यापत्यम्। "अपूर्व्वपदादन्यतरस्यामिति"। ४। १। १४०। इति यत्। यद्वा कुले भवः कुलाय हितः कुले साधुः वा दिगादित्वात् तत्र साधुरिति वा यत्।) कुलोद्भवः। कुलहितः। (यथा, भागवते ७। ६। १३।
"गृहान् मनोज्ञोरुपरिच्छदांश्च
वृत्तीश्च कुल्याः पशुभृत्यवर्गान्" ॥)
मान्ये पुं इति। मेदिनी।

कुल्या, स्त्री, (कुले प्राणिगणे साधुः तत्र साधुरिति यत्।) क्षुद्रा कृत्रिमा नदी। इत्यमरः। १। १०। ३४ ॥ (यथा, शाकुन्तले १ माङ्के।
"कुल्याम्भोभिः पवनचपलैः शाखिनो धौतमूलाः" ॥)
पयःप्रणाली। पयनाला इति भाषा। जीवन्तिकौषधिः। नदीमात्रम्। इति मेदिनी ॥
(यथा, महाभारते ३ पर्व्वणि।
"सैन्धवारण्यमासाद्य कुल्यानां कुरु दर्शनम्" ॥)
कुलस्त्री। इति हलायुधः ॥ स्थूलवार्त्ताकुः। इति रत्नमाला ॥